

Володимир ЗЕЛІНСЬКИЙ,
Наталія КОСТОМАРОВА

ЗАГАДКА “ЄДИНОЇ ПЛОТІ”

або Намагання задуматися про християнський шлюб

Любов-розуміння

“Ніколи любов не перестає! Хоч пророцтва й існують, – та припиняться, хоч мови існують, – замовкнуть, хоч існує знання, – та скасується” (1 Кор. 13: 8).

...А проте все наше життя ніби намагається суперечити цьому апостольському сподіванню. “Любов, – яка, за словом апостола, – довготерпить, являє нам милосердя..., не шукає свого...”, – чи багато ми відчуваємо її в собі та довкола? Не тільки любов аскетична, що постає з приборкання волі й підкорення тіла, але також і любов земна, що ніби не суперечить волі та “велінням тіла”, – та, що від Адама та Єви призначена для збереження та плодоношення любові Божої, тієї, що зігріває світ, стає дедалі хиткішою та ненадійнішою. Саме в такому союзі, де любов за наміром Того, Хто її благословив, повинна перебродити як вино, набути міцності, витримки та прозорості, бо інакше вона ніби перегоряє, прокисає, псується скоріш за все. У наші дні, коли все змінюється із дедалі більшою швидкістю, прискорюються й процеси розпаду; якщо у Західній Європі нині зазнає краху кожний третій шлюб, то в сучасній Росії, де людей помирає більше, ніж народжується, – приблизно кожний другий¹. Додамо до цього широко поставлену індустрію “умертвіння в утробі”, отруєння повітря, води, землі, лісу, що відбувається безупинно, дедалі значніше відчуження поколінь, при якому досвід та історія старших, дедалі менше засвоюється молодшими, та безліч інших ознак тієї гнаної всередину хвороби, коріння якої – згасання любові.

Любов ніколи не щезне, біда, однак, у тім, що вона тече ніби мимо нас. Здається, що наше життя у повсякденних його проявах дедалі менше зігрівається нею. І дедалі рідше ми помічаємо, що від народження живемо, рухаємося та існуємо в її “воді цілющій”, яка

пульсує з того невидимого благодатного джерела, що бере початок від Отця, даючи життя всьому, що створено у світі. Усе, що робить нас людьми в істинному розумінні, бере початок саме тут, у схованому витoku любові Господньої із глибини, яка пронизує собою “кожен подих”. Вода цілюща входить у нас при кожній зустрічі з творінням Божим, і досвід цих зустрічей ми можемо збирати по краплині, очищатися ним або розтрачувати його. І, нарешті, сам потік води цілющої ми цілком здатні завалити купою сміття, і тоді наше життя стає, за словами Біблії, враженням “сухотами... і гарячкою, і мечем, і посухою, і іржею” (5 М. 28: 22). Ми лише зрідка усвідомлюємо, до якої міри від цього перебування в любові Божій залежить саме наше існування. Тому що потік її неподільний, і та цілюща вода, яка “тече до життя вічного”, живить і любов до ближнього, і любов до дитини; вона надає міцної сталості союзу між чоловіком та жінкою.

Що таке любов? – кожен із нас знає або вважає, що знає, що це таке. Варто, однак, на хвилину відірватися від набутого нами знання, спогадів або досвіду і спробувати наблизитися до духовної суті її.

“Любов – дивовижне почуття, проте воно не тільки почуття, а стан усього єства, – зазначає митрополит Антоній (Блум). – Любов починається в той момент, коли бачу перед собою людину і прозріваю її глибини, коли раптом бачу її сутність. Звичайно, якщо я кажу “Бачу”, – то не хочу сказати “осягаю розумом” або “зором”, але “осягаю всім своїм єством”².

Пізнаю в Богові те, що Він дає мені побачити. У шлюбі Бог відкривається мені в іконі ближнього, і мета шлюбу як пізнання є творення такої ікони. У цьому творенні я беру участь усім своїм єством, тілом і духом, бо дар любові робить наш дух митцем. У жодному іншому людському єднанні немає таких можливостей і, водночас, таких перешкод для взаємного пізнання, як у шлюбі. Пізнання починається завжди із творення образу, в якому відбивається істина явища або речі, проте коли йдеться про людину, істина її пізнається в одкровенні образу Божого, яким будь-яка людська істота наділена при її творенні. Цей образ у певні хвилини відкривається в любові, хоча для того, аби відшукати його, може не вистачити й життя. Чоловік та жінка поєднуються шлюбом, щоб “бути разом”, і це “спів-буття” є взаємним пізнанням і володінням одне одним, в якому розкриваються всі їхні сили, як і всі їхні слабкості. Це пізнання, так само як віра, як молитва, як усе, що дає нам спілкування з Богом, надсилається, ніби дар, і здобувається через

напружене зусилля. "І ті, хто вживає зусилля, хапають його" (Мт. 11: 12), – говориться про Царство Небесне. Любов у шлюбі є царський шлях до цього Царства, яке починається з виявлення та очищення образу Божого в нашому житті.

Саме у шлюбі, а не в закоханості, що часто заклопотана більше собою або перелітає від однієї пригоди до іншої і з кожної збирає свій "нектар", любов стає наближенням до іншого в *євангельському* розумінні. Бо, коли вже ми ведемо мову про шлюб християнський, то саме він виявляє в людині ту основу її особистості, в якій любов до ближнього інтимно, внутрішньо пов'язана з любов'ю до Бога, так що любовне пізнання людини стає і пізнанням Бога. Тому що в основі шлюбної любові лежить *обрання*, і воно походить за образом обрання Божого. Ягве "обирає" Свій народ, Ізраїль, тому що любить Його, укладає з ним заповіт, пізнає його як дружину Свою, ревнує, нещадно карає за зраду. Скільки разів віра як вірність, як довіра, як виконання договору любові уподібнюється на сторінках Старого Заповіту союзіві тілесному, взаємному володінню.

"Поклади ти мене, як печатку,
на серце своє,
як печать на рамено своє,
бо сильне кохання, як смерть...
його жар – жар огню,
воно полум'я Господа!"

(Пісн. 8: 6).

Безліч християнських богословів вбачали в цих рядках образ шлюбного єднання душі з Богом, як Христа із Церквою. Знак такої єдності має нести на собі і земний шлюб. Христос говорить про "пізнання Отця" як про суть нашої віри, як про ті двері, що відкриваються у вічність. Вічність же для кожного з нас "запечатана" любов'ю до іншого, і заповідь "люби свого ближнього" набуває у шлюбі свого гранично особистого, невідмінного змісту.

Інший та я

"Благословенна трудність сім'ї в тому, що це місце, де кожен із нас нечувано близько підходить до найважливішого персонажу нашого життя – до Іншого"³.

Можливо, тільки шлюб дає нам сили до кінця сприйняти Іншого в усій повноті, складності, красі, але також і в усій "важкості" його

особистості. Сприймаючи іншого, ми тим самим надаємо йому можливість сприйняти і нас. Жоден інший людський союз не ставить нас перед необхідністю подібного розкриття та взаємного прийняття. У цьому розкритті бере участь уся особистість в цілому у первинній красі її творення, але також в її враженості гріхом, усвідомлення чого на психологічному рівні часто від нас вислизає, як часто вислизає відчуття присутності Божої у повсякденному житті. Оскільки Бог сам вступає в кожную справжню любов, але не так, як певна відсторонена від нас примусова релігійна мораль, не під виглядом спостерігача, цензора, судді, стає джерелом самої любові, що створює основу життя удвох. І тоді шлюб двох віддзеркалюється шлюбом у Богові і з Богом.

Православний подвижник, великий учитель аскетизму VII століття преп. Іван Лествичник навчає: “Блажен, хто має таку любов до Бога, яку той, хто пристрасно любить, має до своєї коханої”. А сучасний грецький богослов Хр. Яннарас говорить про православ’я як про шлях еросу, що розбивається на два рукави: шлюб та безшлюбність. І хоча еротична любов завжди здавалася протилежною аскетизму, однак усе, що у Святому Письмі слугує для обґрунтування чернецтва, – слова про зусилля при входженні до Царства Небесного, про піст і молитву, і “люби Бога та ближнього” – ми можемо віднести і до шлюбу. Як шлюб, так і безшлюбність, ставлять нас перед вимогою “очищення серця”, перетворення еросу, виховання небесних громадян “життя наступної доби”. Однак у перспективі цього наступного життя еротична любов у шлюбі може нести в собі такі труднощі та перешкоди, через які не завжди проходить чернець. І перш за все піддається випробуванням на витривалість сама основа шлюбу – любов та плід її, – те, що називається “однодумством душ та тілес”.

Адже любов, і про це знають і подвижники, і закохані, це стан граничної зібраності нашої особистості, відкритої та повернутої до іншого. Коли я звертаюся серцем до серця іншого і починаю прозрівати його глибину, мені стає видимою і моя глибина, наділена всім невідомим нам багатством любові Божої. Будь-яка краса створінь навколишнього світу, що відкривається нами, викликає в нас бажання стати свідками її. “І любов до неї навчила нас складати прекрасні вірші”, – говориться в одній із легенд про середньовічних трубадурів. Любов завжди “складається у вість” про благословення Господнє, бо суть її – в еротичному мистецтві бачити особистість іншого, коли нашому зору стає доступним якийсь відблиск того, що

відкрито лише любові Божій. Така здатність бачення відкривається в нас водночас "закликанням" нареченого та нареченої.

"Хто така наречена? – запитує митр. Антоній. – Наречена, по суті, це дівчина, яка знайшла у собі таку глибину і таку міць, що зуміла, змогла покохати єдино і неповторно одну людину з готовністю залишити все і бути разом із нею, хоч би куди вона пішла"⁴.

Відразу ж згадується Апокаліпсис: "Це ті, хто не осквернився з жінками, бо чисті вони. Вони йдуть за Агнцем, куди Він іде" (Об. 14: 4). Свідомо, чи випадково, слова митр. Антонія переплітаються із словами таємного глядача і ніби вступають у відважну полеміку з ними. Бо йти за іншим можна і в тілесному союзі, якщо вже такий шлях втілений образом Ягняти. Любити – означає йти за іншим, і такий шлях є не тільки поликанням певної ідеальної дружини, але, по суті, станом кожної душі, як нареченої, що йде за Богом.

Відсутність же любові постає не просто через брак такого бачення, перш за все через закритість у собі, через гріховну зосередженість на своєму "я", через ту буквальну одержимість ним, з якої тим складніше вирватися, оскільки найчастіше вона нами не усвідомлюється, не відчувається. Напівсліпими очима ми бачимо поруч "...людей, які ходять, немов би дерева" (Мр. 8: 24), світ стає нашою "волею та уявою" або, скоріш, дзеркалом, проекцією нашого крихітного "єго", але такого "єго", що виросло до розмірів всесвіту. Воно потребує того, щоб постійно "віддзеркалюватися" в іншому або "самовиявлятися" через нього, чи то йдеться про "волю до влади" (в політиці – це створення єдиного "єго" однорідної ідеологізованої маси, ніби пропущеної крізь я-вождя), чи то про мистецтво, про кар'єризм, донжуанство або просто про дріб'язковий єгоїзм, який ми бачимо завжди і всюди, проте лише зрідка і в собі. Перебування в замуrowаних стінах цього "я" є болісним перш за все для самого його власника, і марно Достоевський устами Зосими визначав пекло як неможливість любити.

Звичайно, любов земна зовсім не рятує нас від самих себе, проте вона з такою силою ставить нас перед реальністю іншої людської істоти, робить нас настільки залежними від неї, що ця залежність відкриває нам значення, джерело та, в якомусь розумінні, правду нашого існування. По суті, будь-яка істинна любов має відкривати нам лице Боже в красі іншого, і якщо цього не відбувається, то тільки тому, що небесне начало в любові або, якщо продовжити думку владики Антонія та Сергія Аверинцева, "одкровення Іншого" закривається "покривалом майї", яке ніби всотує в себе випари, що

підіймаються від “тілесного низу” (М. Бахтін). Справжня любов збирає воедино всю людину, так що немає уже ні верху, ані низу, та чи часто ми зустрічаємо таку любов? Людина – істота, що запалюється еротично, ерос “організує”, формує всю структуру її особистості, пронизує все її існування, і справжній шлюб повинен поєднувати це еротичне горіння із вогнем любові Божої, що розливається всюди, але набуває особливого сенсу саме в неповторному, тяжкому та благословенному єднанні чоловіка та жінки. І коли в їхні стосунки входить Бог, любов стає Його притулком, Його таїнством.

Шлюб як таїнство

У цій переплавці еросу в таїнство, що звертається до Бога, істотним є перш за все те, що в любові еротичній “всерйоз і надовго” робиться спроба втілення нашої любові до ближнього. Адже закоханість, що притягує одне до одного нареченого та наречену, стає для них школою іконошанування.

Те, що лежить в основі теперішньої кризи шлюбу, на наш погляд, глибинно пов’язане з іконоборчим характером часу, в якому ми живемо. Цьому аніскільки не заважає те, що ікони як музейні об’єкти не тільки увійшли в моду, але, можна сказати, ще й у пошану. Однак, хоч як це дивно, чим більше їх стає у залах музеїв, тим менше їх залишається в наших серцях.

Народження ікони в нашому єстві виникає з тієї, нехай неповсякчасної, здатності дивитися із глибини в глибину, за якої до людської любові приєднується любов Божа. Вона входить у нас, якщо і не осяваючи на мить, то мимохіть проростаючи упродовж усього життя, розділеного з іншим. Можливо, мета і звершення шлюбу якраз і полягають у тому, аби пізнати ікону іншого?

Щоправда, сучасна наречена найчастіше дуже мало нагадує той небесний її портрет, який ми бачимо у митр. Антонія. Можна скільки завгодно обурюватися та шкодувати із цього приводу, однак мільйони та мільйони наречених прагнуть вийти заміж не тому, що знайшли в собі глибоку здатність покохати щиро й неповторно, а з причин значно прозаїчніших.

Раніше нерідко шлюб укладали з волі батьків (покірність якій була обумовлена як звичаєм, свідомістю обов’язку, так і матеріальною залежністю), за їхніми договором та розрахунком, і гадалося, що любов “виникне” сама собою. Оскільки роль поєднання чоловіка та дружини приймали на себе спільне ліжко, господарство, діти,

насамкінець, релігія — досить часто так і відбувалося, але інколи не виходило нічого іншого, крім муки та терпіння. Тепер "воля батьків" перестала бути "шлюбним фактором", хоча й залишився принцип розрахунку та необхідності, який, у свою чергу, зазнав неабияких змін. Саме слово "наречена" майже зникло з нашого словника; на місці нареченої часто зустрічається просто "girl-friend", яка збирається заміж, тому що час настав, тому що вона чекає дитину або вже має дитину від іншого і шукає для неї батька, тому що прагне піти з дому від нестерпної опіки батьків чи будь-якою ціною хоче поїхати до іншої країни, тому що кандидат у чоловіки схожий на відомого футболіста (члена музичного гурту, актора...), а іноді навіть тому, що майбутнє з ним видається таким, що особливо багато обіцяє за гороскопом.

Підстави чоловіка у прагненні шлюбу можуть бути іншими, але й вони не завжди шляхетніші. Якщо він, як правило, не дошукується "прилаштуватися" за допомогою шлюбу, його прагнення одружитися може походити, скажімо, від звички бути разом саме із цією "подругою", тобто від бажання, аби спільне ліжко набуло, зрештою, і спільного даху над головою, від невдачі з певною жінкою як причини одружитися з іншою, від неминучості вимушеного батьківства і через багато інших причин, аж до відчайдушної спроби, часто, на жаль, малоуспішної, впоратися із власним гомосексуалізмом.

Скільки ж сучасних шлюбів укладається на таких, або подібних підставах, аби відразу ж розвалитися від найпершого життєвого поштовху або від нападу нудьги та роздратування? Можна поставити це питання з інтонацією благочестивого зітхання про минулу золоту добу (якої ніде і ніколи не було), можна — голосом песиміста, який бурчить і театральнo жалкує за минулими часами та втраченою мораллю, однак, чи можна сказати, що ці мотиви так уже й поступаються перед міркуваннями щодо доброго посагу або розрахунками щодо вигідної партії, які були поширені в "добрі" давні часи? Поміркуємо, як подивився б на все це Христос, котрий заходив колись до осель митарів та грішників і розділяв з ними трапезу, і якщо чогось Він і не міг терпіти, то лише самовдоволення та фарисейської "праведності". Сьогодні Він може не відмовитися увійти під дах такого утвореного похапцем та навмання домашнього вогнища, хоч би якими убогими та прозаїчними видавалися б причини його виникнення, якщо ми забажаємо відкрити Йому двері свого дому та принести Йому в дар те, що маємо. У кожного із цих шлюбів є надія,

бо, виростаючи з будь-якого “сміття” (як у Ахматової: “Когда б вы знали из какого сора растут стихи, не ведая стыда...”), шлюб може стати справжнім таїнством, переплавленням “плоті та крові” у щось справжнє й неповторне, єдине, “на все життя”, тут і там.

Будь-який шлюб може “відбутися” (“сбыться”), як говорила Цветаєва про душу, і без усякої найпалкішої закоханості, так само, як може розвалитися з найполум’янішою любов’ю, якщо вона прислуговує тільки розростанню власного “я”, що позирає на іншого як на свою тінь або користується іншим як такою собі вигідно придбаною річчю. Не таким уже й важливим є романтичний або прозаїчний початок шлюбу. Важливою є його суть, вибір між “шлюбом-споживанням” в тому чи іншому його вигляді та “шлюбом-даром”. Це настановлення нашого духу видається суттєвішим, ніж первинна закоханість або її відсутність. Чому вистоявали і давали рясні плоди, причому не тільки у доброму потомстві, шлюбні союзи, що укладалися батьками, де про первинну закоханість не могло бути й мови? Чому дружини могли любити своїх чоловіків упродовж усього життя й залишатися вірними їм і після їхньої смерті, хоча до одруження вони часто навіть не мали можливості познайомитися з ними? Тому, мабуть, що “служіння” як своєрідне принесення себе в дар іншому та покірність волі Божій – як дар Христу – від самого початку залучалися до їхнього виховання та до способу життя середовища, яке їх оточувало.

Ясна річ, закоханість теж дар, будь-який шлюб “квітне” та “світиться” нею так, що це світло відчувається не тільки двома, але й усіма, хто перебуває поруч, хто дотикається до них. Проте подібне цвітіння статі, це світло “єства” може швидко згаснути, якщо в ньому немає іскринки благодаті, вогника присутності Божої, від якої навіть із найнепоказнішого, тьмяного подружнього життя може раптом вирости диво. І якщо “диво шлюбу” стрімголов “деміфологізується” та йде на спад у наш час, то, як завжди, тільки через те, що “...люди ж темряву більш полюбили, як Світло” (Ів. 3: 19), і міфи цієї темряви здаються їм дедалі цікавішими.

Правду кажучи, не тільки під сьогоднішнім нашим небом люди полюбили темряву якоюсь особливо спотвореною любов’ю; світ знав і не такі ще часи. Але, якщо вже вести мову про шлюб, ми бачимо, як відбувається послідовне відторгнення його від вірності Богові, від єднання з Богом і від любові до Нього. Тепер, як відомо, любов відкрито стала громадським культом, спортом, виробництвом, що набирає обертів за допомогою телебачення та Інтернету, і завдяки

системі контрацептивів – явищем, застрахованим від турбот про потомство. "Етика перетвореного еросу" (Б. Вишеславцев) поступилася місцем ідеології збуджуючої себе плоті, що в підсумку залишає нашому потомству лише перспективу приємного та поступового вимирання.

Перетворення еросу відбувається заради ствердження життя, і тому ніяк не узгоджується з культом особи тіла. У шлюбі тіло служить еросу, який використовує його для своїх цілей, проте не для того, щоб обдурити майбутніх батьків і виробити за їх допомогою життєздатне потомство, як вважав Шопенгауер, а, скоріш, для того, щоб перетворити гру плоті та крові на той самий дар єдиної зустрічі та пізнання. У шлюбі "елементи" світу цього – самотність, цікавість, симпатія і, насамкінець, прагнення тіл – поєднуються та освячуються в їхній єдності, і це виникнення нового сплаву, нової сутності, як диво "другого народження", і є таїнством.

Таїнство у християнському розумінні несе в собі живе диво присутності Христа, і тим самим слугує віддзеркаленням таємниці Втілення. Будь-який істинний шлюб несе в собі обітницю про нове народження Христа як "єдиної плоті" чоловіка та дружини, так і плоті нової істоти, яка може з'явитися на світ. Слова Біблії про "одне тіло" (1 М. 2: 24; 1 Кор. 6: 16) можуть видатися свого роду "метафізичним" насильством над нашими органами відчуття, якщо ми не спробуємо подивитися на шлюб у світлі самої Пресвятої Трійці. Чоловік, дружина та потомство, що виникає від їхнього єднання, приймаються та освячуються Церквою, яка вбачає в них якесь відображення таємниці Трійці. "Ця таємниця велика, – а я говорю про Христа та про церкву" (Еф. 5: 32), і ця таємниця, незалежно від того, яким було її емпіричне начало, зародившись одного разу, може зростати протягом життя, створюючи з поєднаних випадком, життєвим розрахунком або жаданням двох відокремлених істот "єдину плоть" двох мешканців Царства Божого.

"Сплетеньє тел" та Церква

Те, що Церква услід за Біблією називає "єдиною плоттю", народжується зі "сплетеньє тел" (Борис Пастернак) та благословіння Отця і Сина і Святого Духу, що викликається Церквою на тих, хто вінчається. Як відбувається єднання цих двох начал? У дискусіях із приводу цього поламалося чимало списів на релігійно-філософських зібраннях початку двадцятого століття. Як поєднати бажання, що

виявляє імпульсивну, майже несвідому природу людини, з її досвідом духу, що ніби безсумнівно цій природі суперечить? Потрібно сказати, що на відміну від богослов'я, життя не завжди має на все готові відповіді. На останній глибині відповідь дається сумлінням кожного, тим сумлінням, що не лукавить перед Богом і кожному допомагає знайти своє покликання. У апостола Павла є слова про те, що кожен перед своїм Господом стоїть або падає (див. Рим. 14: 4). Перед Богом за сумлінням можливим є шлюб і неможливим любовний зв'язок. Перед Богом освячується і бажання, благословляється і "сплетення тел", хоча, очевидно, неможливо цілком вигнати з нього момент егоїзму, чия гріховна зосередженість на своєму "я" робить іншого лише знаряддям свого власного бажання. "Потяг до чоловіка", який є одним із покарань Божих після гріхопадіння, і "бажання чоловіка", і "хтивість очей", про які веде мову апостол Іван, що є невід'ємними навіть від найгармонійнішого подружнього життя, Царства Божого не наслідують і для нього не призначені. Однак жадання іншої статі виявляє нашу неповноту та залежність від іншого, від його тілесної природи.

Кардинал Кароль Войтила у своїй книзі "Любов та відповідальність", уперше виданій 1960 року, говорить про те, що об'єктом сексуального потягу має бути не тільки тіло іншого, але і вся його особистість і благо її. "Таким є "божественна" властивість любові. Справді, коли людина бажає для іншого нескінченного блага, вона бажає для нього Бога, бо тільки Він може наповнити ним людину. У її ставленні до щастя, тобто до повноти блага, людська любов певним чином торкається Бога"⁵.

Проте саме поняття щастя видається нам богословськи вразливим, оскільки воно має на увазі повноту, неможливу на землі між двома. Щастя, хоч би яким простим та самоочевидним здавалося, містить у собі парадокс: воно завжди звернене до Неба, але бажає міцно влаштуватися на землі. Воно відкрите до Бога і, водночас, усією своєю інтенсивною щільністю витісняє Бога. І тому, коли щастя стає надто повним, воно робиться і надто тісним. Про це знає навіть язичницька мудрість. "Il n'y a pas d'amour heureux, mais il y a notre amour a nous deux"⁶, пише Луї Арагон про ту любов, яку, зазвичай, називають переповненою щастям. І тому в моменти найбільшого любовного сп'яніння в нас раптово прокидається тверезість та печаль. Будь-яка повнота та інтенсивність нашого земного існування завжди перебувають поруч із ледве помітною гіркотою; нам ніби хочеться вирватися з "капсули душі", звільнитися

від “сплетення тел” і піти на якийсь час до пустелі, до самотності з Богом.

Ось чому православний підхід до шлюбу, в якому свято тіла поєднується із млістю тіла, з аскетикою та покайною молитвою, на наш погляд найточніше відповідає парадоксальній – у християнському розумінні – реальності шлюбу. Труднощі шлюбу в тому і полягають, що в ньому немовби нерозривно поєднується те, чого не можна поєднати, благодатне та гріхове, і це непокладання подається не як данність, але як заклик і внутрішня, диктована сумлінням необхідність постійної боротьби, і перемога духовного над плотським у самому “сплетенні тел” і в “єдиній плоті”... “...перед тобою життя та добро, і смерть та зло”, – говорить Господь, – і слова стосуються і будь-якого моменту людського існування. І немовби підказує: “Обери життя” (5 М. 30: 15).

“Обери життя”. Це означає, що подружнє єднання, у принципі (хоча й не в усякому акті), має бути зверненням до “вибору” та створенню того нового життя, яке ми вже несемо в наших тілах. Шлюб стає вогнищем еросу, що запалився в нас любов’ю Божою, тією, що не тільки “рухає сонце та світила” (Данте), але, перш за все, безперервно творить життя. У цій зверненості до нового творіння і співучасті в ньому виповнюється одне з основних його призначень. Проте воно ніколи не може бути ані наказом, ані розпорядженням. Жінка “спасеться... дітородженням”, – як говорить апостол Павло (1 Тим. 2: 15), бо відповідає “так” первинно закладеному в ній, від Бога їй даному, благословінню життя. “Журиться жінка, що родить, – говорить Ісус. – Як дитинку ж породить вона, то вже не пам’ятає терпіння з-за радощів, що людина зродилась на світ...” (Ів. 16: 21). У цій радості є не тільки плотське, але й царське, що від Царства Божого витікає, радість зустрічі з істотою, в якій, за дивовижним виразом апостола Павла “образ Христа ...відіб’ється” (Гал. 4: 19). І тому дітородження є не тільки виконанням Божого Заповіту “плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю” (1 М. 1: 28), але і спосіб служіння Богові, невід’ємного від життя у шлюбі. Це служіння, пов’язане з численними тягарями, вносить до шлюбу і радість благословіння, як ту “скорботу”, що сполучається не із самими тільки муками народження.

Бездітний шлюб, такий, що жодною мірою не втрачає своєї цінності, скоріше може стати тим болотистим ґрунтом, куди заманює нас людський егоїзм і турбота про тіло. Без дітей шлюб інколи стає надто тривалим святом для двох, від якого їм часом нікуди подітися. У цьому розумінні бездітному шлюбові значно важче встояти у своїй

відкритості волі Божій і в тому, що у православній аскетичі називається “виходом із сп’яніння”, необхідним і для життя статі. Бо якщо навіть не минає хміль первинної закоханості, сп’яніння від неї з роками може стати нав’язливим, нудно-солодким та до комічного монотонним. Хто не бачив бездітних жінок, що давно розпрощалися із чарівністю юності і з роками переносять закоханість на самих себе, тих, що то “везуть” себе у дитячій колясочці, то пригощаються різноманітними втіхами, то трепетно опікуються своїм тілом? Еротична енергія завжди у потребі і, часто, звернувшись на самого її носія, просто душить його у своїх обіймах. Не кращої еволюції зазнає й інша сторона, і тому чоловічина по-справжньому віднаходить себе як чоловіка лише тоді, коли стає батьком. Коли ж третя особа – дитина і взагалі потомство – стає принципово зайвою у шлюбі, подружнє життя часто робиться пасткою для двох смертельно стомлених одне одним нарцисизмів, зіткнення між якими чи то з приводу того, що вони не зійшлися характерами, чи то з приводу банальних зрад (які відбуваються частіше не стільки від пристрасті, яка поглинає людину, скільки від одного простого бажання вирватися з остогидженого сімейного ув’язнення), стає, зрештою, неминучим.

Щодо подружнього життя з давніх-давен існували дві богословські точки зору, що змагалися між собою: 1) шлюб – це погано прикритий гріх або, принаймні, те, що переносить його отруту; 2) шлюб, навіть язичницький, за ідеєю, сам по собі настільки святий, що здатен духмянити едемським ароматом майже без тяжких земних випарів. Однак не існує шлюбу окремо від людини, такої, як вона є, і тому шлюбний союз є тривалим і непростим шляхом, яким, переборюючи земне тяжіння, людина має дістатися до Бога, навіть тоді, коли Бог залишається тут непізнаним і безіменним. У шлюбі Бог приходить до кожного під виглядом брата-чоловіка або сестри-дружини і кожного покликано любити у своєму чоловікові або у своїй дружині не тільки чоловіка та жінку, але і Того, Хто створив їх і увійшов і живе в них, і Кого ми можемо упізнати завжди і всюди, навіть і в самому “сплетенні тел”. Про ці зустрічі є вражаюче сміливі вірші В’ячеслава Іванова в циклі сонетів “De profundis amavi”:

Из глубины Тебя любил я, Боже,
Сквозь бред земных пристрастий и страстей.
Меня томил ты долго без вестей,
Но не был мне никто Тебя дороже.

Когда лобзал любимую, я ложе
С Тобой делил. Приветствуя гостей,
Тебя встречал. И чем Тебя святей
Я чтил, тем взор Твой в дух вперялся строже.
Так не ревнуй же!...

Любити із глибини – означає відповідати любов'ю на ту любов, яку вкладено у кожне творіння Боже, уміти розрізнити в кожному єдине обличчя Найдорожчого. Заради втілення такої любові існує "тісний шлях" чернецтва, однак зрідка, в якісь благодатні, переломні або трагічні моменти вона спалахує, прокидається і розцвітає у шлюбі. Віршовані рядки В'ячеслава Іванова обриваються несподіваною смертю останньої дружини поета, і ця смерть переживається як прорив плоті до духу, як прозріння в її обличчі лику Того, Кого люблять "із глибини". Любов земна ніби перегорас тут, залишаючи місце тій, яка чекає на нас у Царстві Небесному, коли любов до людини, чоловіка, дружини, матері, батька або дитини вже не буде відрізнятися від любові до Бога.

На землі ж людина починає із закоханості і йде довгим, часто звивистим шляхом до любові, що закладена в ній від дня Творіння, "Але маю на тебе, – загадково промовляє Іван Богослов, – що ти покинув свою першу любов" (Об. 2: 4), і шлюб є благодатний та найважчий шлях до тієї першої любові, котра для кожного, за геніальною здогадкою К. С. Льюїса, є Христос.

Повернення до першої любові

Безліч творів світової літератури описує кола навкруг одного й того ж сюжету: зустріч – закоханість – перешкоди – їх подолання – весілля (або просто обійми, або тільки багатообіцяюча усмішка при зустрічі); завіса падає. Мається на увазі, що цікавому сюжету далі нічого більше робити, обійми не закінчаться, усмішка не згасне, так що стежити далі за героями вже немає ніякого сенсу. Наша цікавість лине до інших, бічних, звивистих доріжок: пригод, драм, нещасного та забороненого кохання. А якщо пригод немає, то виходить, що більша частина людського життя минає в якійсь смузї нецікавості; спільне ліжко, жодної інтриги довкола статі, ніякого сюжету для гри уяви.

Стосовно християнського шлюбу, то, по суті, його траєкторія абсолютно інша: одруження – подолання тисячі перешкод – нове набуття першої любові. Часто при обов'язковому приготуванні до

шлюбу (без проходження якого Церква, наприклад, не допускає до вінчання своїх вірних), вчать того, як розпочинати цей шлях і мало говорять про те, як його продовжувати або через якийсь час неминуче закінчувати. Усі знають при цьому, що встояти у шлюбі нерідко буває важче, ніж прокласти навіть найкрутішу дорогу до нього. Куди легше викласти науку спільного проживання молодим, хто з нетерпінням тільки ще збирається засвоїти її, аніж тим, хто сам готовий ділитися нею від надмірності досвіду і втоми від нього.

“Міцна як смерть любов”, – повторюємо ми, маючи надію на те, що міць її може перебороти смерть та розпад. Ціна шлюбного союзу виявляється й тоді, коли ми фізично і духовно проходимо крізь досвід згасання плоті того, хто був із нами “єдиною плоттю”. Любов виповнюється, наповнюється благодаті, набуває справжньої могутності не тільки в терцинах “Божественної Комедії”, але й тоді, коли тіло чоловіка або дружини розбиває хвороба, і тоді, коли уражений і сам розум коханого, і навіть тоді, коли одного з подружжя давно немає серед живих.

Згадаємо слова вмираючого Тютчева:

Всё отнял у меня казнящий Бог:

Здоровье, силу воли, воздух, сон,

Одну тебя при мне оставил Он,

Чтоб я Ему ещё молиться мог.

Ці рядки звернені до дружини, колись залишеній поетом заради кохання до іншої і знову набутої на порозі смерті. Тут ніби поновлюється ікона шлюбу або, радше, робиться спроба її створення; так і не завершивши своєї розмови з Богом, Тютчев молитовно торкається до Його таємниці через серце та ласку іншої істоти, через любов Божу, полишену або явлену через “одну тебе”. І в цьому є своя закономірність; нерідко ми завдяки досвідові довідуємося про здійснення свого шлюбу саме в період, коли наближається його швидкий або насильницький розрив. Навіть звичайна подорож, що ненадовго відриває нас від домашнього вогнища, іноді відкриває нам, що звичне наше життя величезною мірою полягало у діалозі з іншим, що воно було *співбуттям* удвох, тобто обміном та даруванням, вслуховуванням та пізнанням, співприсутністю та несенням у собі іншого, і тому найкраща література про шлюб – це листи з дороги або із в’язниці⁷.

Але ще більшою внутрішньою правдою буває наділена бесіда з померлим другом життя, коли один, той, хто замовк, починає

промовляти устами іншого і ніби набуває нового образу, який твориться любов'ю. І тому, зізнатися, ми не знаємо більшої поеми про шлюб, написаної в XX столітті, ніж мемуари Надії Яківни Мандельштам. Історія тут починається з арешту та смерті героя і рухається у зворотному напрямку, щоб перетворитися на грандіозну фреску "страшної пори", побачену, прожиту, осмислену в образі, долі та поезії однієї людини – Осипа Мандельштама. Тритомник цих спогадів залишається не тільки найнеобхіднішим вступом до радянського життя "на волі", але й одним із найпереконливіших доказів *втіленого шлюбу*.

Апостол Павло закликає подружжя, та і всіх християн, носити тягарі одне одного (див. Гал. 6: 2), і без такого розділу тягарів справді не може відбутися жоден шлюб. Проте чи не слід носити і дари одне одного і самі "ікони" одне одного, під якими стоїть підпис Творця кожного з нас і навіть – як би це сказати? – звучання або інтонацію одне одного, зовсім не змішуючи їх, але даючи прозвучати іншому у своїй душі, у глибині свого існування. Тут "таємниця трьох", бо, коли це поєднання вдається, між ними завжди стоїть Христос. Два образи зустрічаються в першообразі, і тільки тут ця зустріч може бути істинною та нерозривною.

Якщо ми говоритимемо про відмінність нинішнього католицького погляду на шлюб від православного, то нам зовсім не обов'язково звертатися до західного погляду на єднання різної статі, такому суворому у блаженного Августина, бо воно давно є полишеним і практично забутим. У Західній Церкві сьогодні ми бачимо, скоріш, цілком оптимістичне, довірливе, майже безтурботне ставлення до шлюбу, скріпленого таїнством. Православ'я ж, навпаки, в богослов'ї своєму підносячи хвалу шлюбові як творінню раю, милість Божу до людства і переддень Царства⁸, суворіше ставиться до його повсякденної практики, наполягаючи – і правомірно – на певних аскетичних принципах, які повинні впорядковувати й саме святкування плоті. У католицтві існує розроблена школа приготування до шлюбу, виховання відповідальності перед ним і навіть певної дисципліни стосунків у ньому, і цій науці, можливо, і православним не гріх було б повчитися, однак через інший (скажімо, значно менш драматичний) погляд на людину – там зникла традиція утримання та посту (зокрема й такого обов'язкового для Східної Церкви утримання перед участю в Євхаристії). Однак Західна Церква за жодних обставин не допускає розлучення, і якщо одне із подружжя залишає іншого, то обоє вони, і винуватець, і покараний (коли вже

шлюб їхній був укладений у Церкві), однаковою мірою на все подальше життя, до останнього подиху, повинні робити вибір між новим шлюбом та причастям. Бо від будь-якого, існуючого або давно припиненого шлюбу може звільнити лише смерть одного з подружжя. Якщо шлюб вдалий, то жодні тілесні святкування (ліжко і стіл) не мають обмеження, якщо ж ні, то колишнє подружжя, яке бажає залишатися повноправними членами Церкви (як причасники, катехізатори, хрещені батьки, члени церковної ради тощо), приречені на вимушений шлях ченця.

Ну, а якщо таке, не ними обране покликання, стає їм не під силу? Якщо нова любов входить до їхнього життя? Не в самому ліжкові тільки річ, але, перш за все, у чотирьох стінах, куди повертаються поодинці, іноді з приємною думкою, що “тут мене більше не потурбують”, за якою приховується тужлива думка про те, що цей спокій давно уже став затишною в’язницею із телевізором, з якої хочеться вирватися за будь-яку ціну. У наші дні Католицька Церква не знає, що робити з багатьма мільйонами “другошлюбних” своїх чад, яким здається, що Церква відтяла їх від себе і тому, у свою чергу, вони відвертаються од неї. Інколи вони бувають навіть дуже ревними у своїй вірі, бо, переживши навернення у свої зрілі роки, вони мали нещастя завести до того нову сім’ю і неминуче – не з чиєїсь мстивої волі, а внаслідок канонів (що опираються на слова Христа, ніби “скам’янілі” у канонічному праві і такі, що допускають виняток) – виявилися, хоч би з яким співчуттям про це говорити, в положенні парафіян “другої категорії”.

Важко бути “єдиною плоттю”

Подібно до живого організму, будь-який шлюб існує у взаємодії із середовищем, що його оточує. Він має стати ініціативою нашого життя у вічності і, водночас, він занурений у найневигадливішу, жорстоку повсякденність. Можливо, шлюб справді райський винахід, проте за межами раю, або, точніше, у цій складній грі раю та пекла, якою є наше життя, він нерідко залишається беззахисним. Сьогодні, під впливом отруєння навколишнього природного середовища, руйнування “екології духу”, ідолопоклонства тілу шлюб руйнується на очах. Реальним шляхом порятунку шлюбу, на наш погляд, може стати повернення до його церковності не стільки у формальному розумінні, але у створенні сім’ї як спільноти, об’єднаної “в Христі, – що на небі, і що на землі” (Еф., 1: 10). Шлюб – дорога або, радше,

навіть сходи, що ведуть до храму, який зветься любов'ю, – поняттям, яке завжди зазнавало найбільшого ушкодження та інфляції, а проте завжди мало в собі сили самовідроджуватися, самоочищатися, позбуватися ушкоджених клітин. А самоочищення – означає покаяння, прощення та вірність.

Покаяння у первинному розумінні – це звільнення від ідолів, яких людина споруджує в собі самій, зокрема й ідолів, що створені самою любов'ю. Часто, навіть пломеніючи немовби невгамовною пристрастю, ми буваємо насправді закохані більше у самих себе, аніж у свою половину, сприймаючи її як необхідне до себе доповнення настільки, що особистість іншого іноді виявляється непотрібною. Убивства або самогубства через любов є наслідком ідолослужіння пристрасті, що інколи вимагає для себе кривавих жертв. Покаяння, почавши з малого, із визнання, "тут я був неправий", веде потім людину до глибини його серця, до того, що апостол Павло називає "поділом душі й духу" (Євр. 4: 12), коли дух набуває здатності судити думки та наміри сердечні, визнаючи деякі з них гріховними та недійсними, такими, що зраджують первинне наше "я", відтворене образом Божим. У покаянні людина відсікає від себе те, що вона визнає чужим собі, те, що "вже не я... виконую, але гріх, що живе в мені" (Рим. 7: 17). Подружнє життя, в якому його члени завжди праві одне перед одним, виявляється найменш стійким. У цій правоті – своїй для кожного – шлюб задихається, як тіло, що закутали у поліетиленову плівку.

У покаянні не можна перейти через край, як і в нерозривно пов'язаному з ним прощенні, бо "гріх, що живе в нас", зазвичай, сліпий до себе, дуже добре бачить гріх ближнього, і тому, що ближче людина підходить до іншого, тим, буває, дужче відштовхується від нього. Наше "я" певною мірою хоче зробити іншого своєю приналежністю, іграшкою, ідолом, дзеркалом, поводитирем, зрештою, покращеною власною копією і, як правило, наштовхується на подібне бажання з боку іншого. Власне, більшість шлюбів розбивається саме через це зіткнення, і ніяка закоханість від цього взаємного відштовхування не рятує, але робить його нескінченно драматичнішим. І доти, доки у подружжя, як в Емауських подорожан, не відкриються очі, і вони не побачать Христа один в одному, їхній шлюб, навіть пристрастний, скріплений, радісний, залишиться лише перемир'ям двох егоїзмів, двох жадань, двох потреб, кінець кінцем двох зручностей. Прощення означає, що ми приймаємо покаяння іншого, хоч би у яких непомітних формах воно виявлялося. Прощення – це, можливо,

найважчий із заповітів шлюбного життя, тому що воно вимагає відмови від того, чого людині найважче зректися – власного виплеканого страждання.

З образою буває впоратися найскладніше, бо вона – різновид одержимості; припустимо, дружина відкриває невірність чоловіка: “як ти міг? ні, як ти міг, після всього того, що я для тебе зробила!?” – повторює вона у відповідь на белькотіння, що, мовляв, у зраді не було ніякої любові, а так, суцільна фізіологія. Чоловік довідується про невірність дружини і картини її зради, щоразу з новими подробицями, стають його маячною. При цьому шлюб не завжди розпадається (діти, спільний дім, різні зовнішні обставини, що пов’язують подружжя, а для багатьох віруючих також неможливість розірвати шлюб), але стає гніздом зміїв, котрих кожний висиджує в своєму серці, і немає зміїв отруйніших, ніж ті, що часом виростають у щасливих на вигляд сім’ях. Ця отрута передається і дітям, а ті несуть її далі в життя, і вбивається вона не тільки одним-єдиним словом, одним жестом, однією усмішкою прощення. Головний принцип прощення полягає в тому, що не можна для нього окреслити законні і розумні межі: чим більша провина, тим благодатнішим і таємничішим стає акт або, скоріш, утаємничений подвиг прощення.

Безмежність прощення не означає його автоматизму, іноді для збереження істинного “небесного” шлюбу слід відмовитися від тілесного, якщо одне із подружжя виявляється нездатним до вірності, а часом навіть пропонує шлюб утрюх; спільне ліжко з ним стає “споганеним” для усіх трюх, однак воно не вимагає обов’язкового розриву шлюбу, бо вірність одного може кінець кінцем врятувати і настановити іншого. І це стояння у вірності, для когось природне, немов дихання, а комусь таке, що дається повсякденним зусиллям, слугує ще одним складником християнського шлюбу, побудованого на євангельському “камені”.

“Слід пам’ятати, – пише митрополит Антоній, – що єдиний спосіб відродити людину, єдиний спосіб дати людині можливість розкритися у повноті – це любити її; любити не за її чесноти, а недивлячись на те, що вона недосконала, любити просто тому, що людина така велика і прекрасна сама по собі. У таке ми можемо вірити завжди. Ми не завжди можемо бачити це, тільки очі любові можуть нам дозволити це прозріти”⁹. Митрополит Антоній називає такий стан таїнством, а місцем, де воно відбувається, – серце людини. Якщо чернець, говорить він (на наш погляд, дещо схематизуючи), має полюбити ближнього через Бога, то чоловік та дружина мають полюбити Бога через

ближнього. І в обох випадках вони повинні виконати заповідь Христа: "зречися самого себе і візьми свого хреста та й іди вслід за Мною" (Мт. 16: 24). Це самозречення є умовою здійснення кожного справжнього шлюбу, зокрема й між язичниками, який християни з давніх-давен вважали справжнім шлюбом, а не спільним проживанням. Нерозривний союз чоловіка та жінки є взаємним підношенням себе іншому і, водночас, підношенням всьому людству, бо тут, нехай навіть наосліп, нехай навіть найменшою мірою, але здійснюється заповіт про любов та самозречення. Будь-який справді здійснений шлюб між нехристиянами можна було б назвати формою "анонімного християнства", або, точніше, такого християнства, що не пізнало себе. І якщо у майбутньому (що уже поступово виступає з туману) той, кого Ісус називає "князем світу цього", знову забажає покінчити з християнством, він більше не висаджуватиме в повітря храми чи перетворювати їх на корівники, а візьметься за руйнування сім'ї, яке втім, уже відбувається повним ходом.

Але що ж робити із шлюбом, якщо в ньому відсутня любов? Якщо її взагалі ніколи не було? Або, якщо чоловік більше прив'язаний до матері, ніж до дружини? Або дружина під страхом вагітності чи просто неспроможної сварки, що затяглася, відмовляється жити зі своїм чоловіком? Або чоловік, відкривши зраду дружини, починає відчувати до неї непереборну, майже фізичну відразу?

Перш за все слід сказати, що у християнстві немає якогось золотого ключика, яким відкриваються потаємні двері всіх заплутаних ситуацій, того, що задешево продається зараз у популярних журналах. Євангеліє навчає тільки "переміні розуму" або, для початку, зміні погляду, що спрямований не лише мимо себе, на "порошину в оці іншого", але всередину, на "гріх, що живе в мені" (Рим. 7: 17). Гріх не є притаманним шлюбові в його "райському" вигляді, проте гріх, є невіддільним від кожного з нас, вигнанців із раю, і він, ясна річ, виявляє себе, і дуже активно, також і в шлюбі, а особливо в стихії "неперетвореного" еросу. І тоді обмеження цієї стихії, і навіть відмова від неї допомагає відновити шлюбний союз, бо в цьому випадку ми повертаємося до тієї його основи, котра часто, особливо напочатку, буває придушеною статтю. Будь-яку кризу можна подолати через жертву, в даному випадку це може бути жертва чуттєвістю. "Хотеть — это дело тел, а мы ведь с тобою души", — говорить Марина Цветаєва, і варто визволити душу від тягара "хотіння" або хоча б приборкати його, як душа почне розпрямлятися сама по собі. Важко бути єдиною плоттю, бо гріховність нашої натури шукає

розриву, обособлення, підкорення собі іншого, і в тому нечуваному “наближенні” до нього, яке буває лише у шлюбі, в нас пробуджуються всі темні та світлі сили. Тяга однієї плоті ніколи не буває без почуття відштовхування, як і любов, побудована тільки на жаданні тіл, завжди ризикує, зачепившись за перший-ліпший камінь, звалитися в яму.

“І по цьому дуже зненавидів її Амнон великою ненавистю, бо ця ненависть, якою він зненавидів її, була більша від любови, якою любив її” (2 Сам. 13: 15), – говориться про сина Давидового Амнона та його сестру Фамар, яку він спочатку “полюбив... до того, що захворів через неї”, і хитрістю заманивши до свого намету, взяв силоміць. Цією любов’ю, що хворіє ненавистю, уже первинно заражене життя статі, коли вона позбавлена найменшого доторку духу, бо ненависть до іншого іноді збуджує відразу до себе, коли вона являє собою повстання нашого духу проти того спотвореного образу, в якому я не хочу себе бачити. І тому будь-яка любов, що здобувається силоміць або купується на ринку живого товару, закінчується так, як у Амнона, що наказує своєму служникові: “Виженіть оцю від мене геть і замкніть за нею двері” (2 Сам. 13: 17).

У шлюбі, якщо його побудовано тільки на бажанні володіти, саме цей комплекс почуттів часто призводить до його розпаду. Тому будь-який істинний шлюб потребує перетворення статі, сприйняття її як виразника особистості іншого; в якісь критичні моменти перетворення статі може вимагати навіть відмови від неї. Але сім’я при цьому зберігається, а не руйнується, у неї з’являється “друге дихання”. Сім’я – це не тільки стосунки статі, але й дім, але й потомство, але й спільнота, скріплена єдиним духом, як і все життя, зігріта спільним теплом. Побудова сім’ї як “малої Церкви”, за відомим висловом св. Івана Златоуста, може врятувати її від розпаду. “І ненавиджу її, і люблю. Це подвійне почуття” (Катулл). Це подвійне почуття зникає, коли потроху відступає “диктатура статі” і починається діалог особистостей на рівних. Без такого діалогу, а, точніше, без *тайнства спілкування*, по суті, і сам шлюб стає неможливим. Із нього можна вилучити і спільне ліжко і навіть пристрасну закоханість (яка, якщо не в’яне, переростає у щось інше), але не можна вилучити це причастя таємниці іншого і тілом, і духом, і всім життям, в якомусь розумінні одним на двох, тому що шлюб у певному сенсі є саме співучасть у таємниці. Укорінена самотність, що замкнулася в собі самій (чого не трапляється у справжньому чернецтві, якщо воно – “*наодинці з Богом*”), ота похмура самотність зі своїми зручностями або хворобами, кішками або городом, тісним кутком або рахунком у банку (чи то зустрічаємо ми її

у закоріненого одинака, чи то у забаганках старої діви, чи то у надломленості коханців, що зазнали катастрофи) – “не добре... чоловіку” (1 М. 2: 18), бо надто легко засмоктується виром всепоглинаючого та фанатичного служіння “собі, єдиному”, яке іноді навіть при найбільш християнських переконаннях змушує нас працювати лише для власної “плоті та крові”. Людина так влаштована, що чим більше вона віддає себе в дар іншому (особливо, якщо цей “Інший” пишеться з великої літери), тим більше вона віднаходить себе. “Бо хто хоче спасти свою душу, той погубить її, хто ж за Мене свою душу погубить, той знайде її” (Мт. 16: 25).

Не кожному, однак, вдається знайти Іншого у шлюбі, за відсутності шлюбу або неможливості його зберегти, та і не в кожного вистачає розсудливої мудрості, щоб знайти центр всесвіту не в собі, але в іншому, ближньому. Тому тим, хто пам’ятає про те, якою “поганою” (в біблійному розумінні), якою спокусливою буває самотність, цілком доречно було б запропонувати всиновлення дитини як форму служіння, а, точніше, богослужіння життям. Скільки ж людських душ, які переживають самоту та всихають, не кажучи вже про влаштування дитячих доль, могло б розквітнути любов’ю, а отже, й “укласти шлюб” із Христом на цьому шляху. Це може стосуватися також і пар, душевно або фізіологічно непристосованих до шлюбу, як єднанню протилежних статей. Ясна річ, поки християнство сприйматиметься всерйоз, воно не зможе благословити одностатеву любов, тим більше, що гомосексуалізм викликається не лише природою, але, здебільшого, модою, звичаєм, вдачею, звичкою, інколи навіть диктатом середовища. Двері Церкви ні для кого не повинні бути закритими, однак кожний має входити в них, обтрисавши із себе колишню людину, а у випадках з людьми “нетрадиційної сексуальної орієнтації”, як їх називають, це самозречення стає набагато важчим, проте і благодатнішим.

Чому б двом людям, однаково враженим одностатєвою любов’ю, але таким, що належать до різної статі, не поєднатися для того, аби тільки на основі дружби, взаємної симпатії, спільної віри створити сімейне вогнище, в якому вже не тліє “угрюмый, тусклый огонь желанья”, проте горить тихий вогник неплотської ласки, незмарнованої ніжності? І чому б такій сім’ї не взяти у свій дім сиріт, не стати насправді батьком та матір’ю? Можливість служіння й подвижництва, нехай і неузгоджена з логікою світу, існує для кожної людини, хоч би в якому “званні” вона була покликана до цього. Той, хто хоче служити “сатурналіям” плоті, виконуватиме їх аж до нудоти, не питаючи про те, приходив на землю Христос чи не приходив, але

якщо одного разу Він увійде в його життя, хоч би яким темним воно було, що Він зробить із ним? Адже чим густіша темрява, тим тіснішим та крутішим має бути вихід із неї, але, як говорить Євангеліє, для таких буде більше радості на небесах, ніж для викоханої, ревно збереженої самотності, навіть без видимих плотських гріхів.

Шлюб та стать – це зв'язок не такий уже й нероздільний, як вважається, бо можливий шлюб і без статі, точніше, без тілесного втілення еросу навіть і серед найнормальніших істот. Серед католиків, як ми говорили, що укладають другий шлюб після розлучення, але одного разу поставлених перед жорстоким вибором: повноцінне життя в Церкві або повноцінне шлюбне життя, є й такі, що обирають перше, роками живучи під одним дахом, немов брат із сестрою. Є й такі, безумовно, їх одиниці, які ідуть до шлюбу, маючи намір залишитися цнотливими на все життя і живуть саме однією сім'єю, проте без статі, реалізуючи таким чином своє покликання до шлюбу, хоча утримання зовсім не дається їм так легко. Або, наприклад, подружжя Жана та Люсет Аленгрен, двох французів, які народивши одну дочку, а потім, не маючи більше дітей, відкрили нове покликання у своєму шлюбі: вони почали всиновлювати покинутих дітей. Таким от чином вони виростили, звели на ноги, дали освіту, кому можна було, сімнадцятьом дітям¹⁰. Шлюб є також і цим, не кажучи вже про те, що він існує, а подекуди навіть розцвітає під старість, коли згасає плоть, але залишається величезний спадок “єдиної плоті” та душі, накопичений упродовж тривалого життя.

Любов – головне покликання людського життя, вона починається з пізнання таємниці особистості, і це покликання відбувається, коли любов'ю ми відкриваємо богоподібність іншого; як усе, що дається від Бога, шлюбна любов не може бути безтілесною. Будучи метою сама по собі, вона виявляє себе в мені, приносить плід “сам тридцять або більше”. Не йдеться, в даному випадку, лише про дітей, а про той плід, який мусить дати мала Церква. Як “час і місце”, подія та осередок любові, шлюб має випромінювати любов і назовні; домашня церква повинна бути вогнищем гостинності й тепла, які має відчувати кожний, хто ступає на її поріг. Як любов матері та батька до своєї дитини є першим і очевидним проявом ласки Божої до людини, що надсилається через сім'ю, так і тепло домашнього вогнища, що зігріває інших, повинно стати осередком цієї ласки.

І ще одне покликання є у християнської сім'ї – бути сховищем та провідником пам'яті. У Бога всі живі, – сповіщає нас віра і мудрість

Церкви, але в чийй же пам'яті зберігається це життя на землі? Сім'я – це не тільки спільне ліжко, але, договорюючи речі до кінця, і спільна могила, і "вічна пам'ять", яку не тільки співають на панахидах, але і проносять у серці діти, онуки, правнуки. Однак великим питанням есхатології залишається питання про те, що станеться зі шлюбом у тому новому житті, що чекає нас за гробом, і не тільки зі шлюбом, але і з батьківством, і з материнством, і з синовством, з усією людською спорідненістю. Чи може "одна плоть", про яку йдеться у Письмі, бути розтятою після розпаду тіла? Чи може мати не впізнати дітей своїх, а син або дочка забути обличчя батьків, бо, якщо Бог є любов, за словами апостола Івана, то любов тлінна і цілком земна перетвориться на попіл, а нетлінна освятиться вогнем Божим.

"Бо у Царстві Небесному... неповторність шлюбного союзу розкриється у спілкуванні з усією Церквою, і ми зрозуміємо, чому шлюб – це євхаристичне таїнство"¹.

Усі головні моменти нашого існування часто бувають поєднані з досвідом шлюбу; починаючи з дитинства, коли взаємна любов батьків стає найкращим середовищем для нашого зростання, до останніх днів нашого життя, коли ми йдемо з нього і тепло чоловіка або дружини, любов дітей проводжають нас до останнього подиху. "Смягчи последней лаской женскою мне горечь рокового часа", – писав Пастернак незадовго до смерті. Чи пізнаємо, чи "осягнемо ми всім своїм єством" у цій ласці лик Христовий, що схиляється над нами і перетворює "роковой час" на час зустрічі та сподівання?

"Ніколи любов не зникне", – наважимося перефразувати пророцтво апостола Павла, хоча й закоханість згасне, і тіла постаріють, і жадання, про яке сказано, як про прокляття – "до мужа твого пожадання твоє" (1 М. 3: 16) – більше не буде. Любов завжди буває на початку шляху, для християнина головне, щоб вона була при його підсумку, у виповненні всього його життя, того життя, що перебуває в муках народження "поки образ Христа не відіб'ється в вас!" (Гал. 4: 19).

ПРИМІТКИ

¹ Цю пропорцію слід вважати приблизно рівною, якщо ми врахуємо, що укладання шлюбу на Заході, яке в середньому відбувається значно пізніше, ніж у Росії, є не тільки любовним, але, значною мірою, і "економічним заходом", що пов'язується, як правило, із придбанням спільного житла, яке потребує зусиль та жертв, визначенням свого місця в житті, незалежністю від батьків, втім, як і ризиком

виснажливого та дорогого процесу припинення шлюбу. І якщо кожний третій шлюб розпадається навіть за наявності всіх цих кріплень (які поки що надто слабо діють у Росії), це свідчить про досить серйозну його кризу.

² Митрополит Антоній Сурожський, "Таинство любви. Беседа о христианском браке", СПб, 1994, с. 4.

³ Сергей Аверинцев, "Брак и семья": Несвоевременный опыт христианского взгляда на вещи", "Православная община" № 41, М., 1997, с. 85.

⁴ Митрополит Антоній Сурожський, "Таинство любви. Беседа о христианском браке", СПб, 1994, с. 8.

⁵ Karol Wojtyła. *Amour et Responsabilité*, Paris, 1978, p. 127.

⁶ "Немає щасливої любові, але є наша любов для нас двох".

⁷ Наприклад, "Листи Ользі" Вацлава Гавела, почасти навіть "Голос із хору" Абрама Терца або гори незчисленних табірних листів.

⁸ Див. Троицкий, "Христианская философия брака", М., изд. Путь, 1995, с. 184–185. "Ні Церква, ні держава не є джерелом шлюбу. Навпаки, шлюб є джерелом Церкви і держави. Шлюб передує всім громадським та релігійним організаціям. Він встановлений уже в раю, встановлений безпосередньо самим Богом. Бог приводить дружину до Адама, і Адам сам проголошує свій шлюбний союз незалежним від будь-якої земної влади, навіть і влади батьків (І М. 2: 24, пор. Мт. 19: 6). Таким чином перший шлюб було встановлено "Божою милістю".

⁹ Митр. Антоній. Цит. твір.

¹⁰ Robert Masson, "Montjoie", Paris, 1988.

¹¹ Nicolas Lossky, "Le mariage, le sacrement et vie quotidienne", Supplement SOP 155, 1991.